

Рацул А. Б.

кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Шишова І. О.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичної психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ДО ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

Питання підвищення ефективності навчання і виховання дітей із особливими потребами є актуальними як для України, так і для інших держав світового суспільства, адже все більший відсоток школярів має порушення у розвитку. Важливим компонентом модернізації сучасної системи освіти є створення умов для інтеграції певних груп дітей у загальноосвітній процес масової школи. З метою вирішення зазначених завдань необхідно забезпечити оптимальну підготовку педагогів до успішної реалізації цієї діяльності.

Ключові слова: *інтеграція, інклюзивна освіти, діти із порушеннями розвитку, учителі початкових класів, соціальні педагоги, практичні психологи.*

Вопросы повышения эффективности обучения и воспитания детей с особенными потребностями актуальны как для Украины, так и для других стран мирового сообщества, так как всё больше детей имеет нарушения развития. Важный компонент модернизации современного образования – создание условий для интеграции некоторых групп детей в общеобразовательный процесс массовой школы. С целью решения этих задач необходимо обеспечить оптимальную подготовку педагогов к успешной реализации этой деятельности.

Ключевые слова: *интеграция, инклюзивное образование, дети с*

нарушениями развития, учителя начальных классов, социальные педагоги, практические психологи.

The problem of the increase of efficiency of the training and education of children with special necessities is vital question as for Ukraine as for other countries of world community because more and more pupils have problems of various organs and systems development. Important component of modernization of current education system is creation of conditions for efficient integration of certain groups of children with problems of development into general education of secondary school. In order to solve marked aims is necessary to secure the optimal education of pedagogical workers for successful implementation of such activity.

Key words: *integration, inclusive education, children with problems of development, teachers of elementary school, social pedagogue, applied psychologist.*

В сучасній системі освіти відчутною є тенденція щодо усвідомлення людини як найвищої цінності, яку необхідно любити, плекати, виховувати, захищати. Гуманізація і людиноцентризм у суспільстві спонукають до того, щоб всі діти, а серед них і ті, які мають порушення розвитку, відчували з боку держави, дорослих турботу, забезпечення повнішої інтеграції в суспільство.

Розвиток дитини як особистості передбачає максимальну реалізацію нею своєї активності, самостійності, творчої ініціативи, прагнення обирати на власний розсуд шляхи й засоби досягнення цілей, реалізувати свої власні потреби та інтереси. Проте будь-яке порушення, часом досить незначне, може негативно позначатися на психічному розвитку дітей, викликаючи певні обмеження й специфічні особливості пізнавальної діяльності і деформуючи становлення особистості. Воно створює труднощі щодо отримання інформації, вражень, формування діяльності, якісно і кількісно збіднює засвоєння знань; обмежує контакт, спілкування, взаємодію з оточуючими, передачу соціального досвіду від дорослого до дитини; уповільнює психофізичний розвиток, веде до відставання у порівнянні з нормою; ускладнює перебіг психічного розвитку, породжуючи нові порушення.

Кількість дітей із порушеннями, які потребують створення особливих умов для навчання і виховання, з кожним роком зростає. Тому все активніше в нашій державі розробляється і впроваджується система якісної і ефективної діагностики, профілактики і корекції, підтримки цієї категорії дітей, в тому числі шляхом їхньої інтеграції (включення) в освітній процес масової школи. З цією метою необхідно у студентів уже під час навчання у педагогічному закладі освіти формувати той комплекс знань, умінь і навичок із основ дефектології, корекційної педагогіки і психології, який сприятиме ефективній роботі із дітьми, що мають різні групи порушень.

У дефектології різним аспектам проблеми професіоналізму педагогів, які працюють із дітьми, що мають недоліки розумового і фізичного розвитку, присвячено праці В. Бондаря, І. Єременка, Н. Засенко, І. Колесника, А. Колупаєвої, М. Кота, В. Лапшина, С. Миронової, Н. Назарової, В. Синьова, Л. Фомічової, О. Хохліної, А. Шевцова, М. Шеремет, М. Ярмаченка. Автори наголошують на винятковій важливості професійної діяльності педагогів, пов'язаної із корекційним спрямуванням навчання і виховання.

У нашій державі вже існує досить ефективна, випробувана десятиріччями система освіти людей із порушеннями розвитку, вона має як позитивні, випробувані часом характеристики, так і певні ознаки, які потребують удосконалення, модернізації. Педагоги-дефектологи виконують надзвичайно важливі соціальні функції, сприяючи дітям із порушеннями розвитку у соціальній адаптації та суспільній інтеграції, формуючи їх особистісно. Вирішальною є роль вчителя у забезпеченні соціалізації цих груп дітей. Особливостям підготовки студентів такого профілю й присвячено статтю.

А. Обухівська [1], досліджуючи тенденції освіти дітей із порушеннями в розвитку, вважає проблему інклюзивної освіти дітей із порушенням розвитку не лише українською, але й світовою, адже рівень підтримки, толерантність і гуманізм у ставленні до таких дітей, здатність задовольнити їхні потреби є показниками ступеня зрілості суспільства, у якому вони живуть. Особливість освітніх потреб дітей із порушеннями розвитку, на думку вченої, зумовлена видом порушень і тими труднощами їхнього фізичного і психічного розвитку, які цим порушенням породжуються. Це стосується забезпечення не лише безбар'єрного доступу до освіти, але й врахування особливостей їхнього розвитку в навчальній діяльності. Деяким із них через фізичні бар'єри не підходять умови навчання; іншим, через порушення зору чи слуху, не є доступними традиційні, притаманні звичайній школі, способи (методи і засоби) передачі знань; третім, через недостатні розумові здатності, не підходять темп, складність і обсяг навантаження під час навчання. Такі діти потребують додаткових зусиль і засобів, тобто створення спеціальних умов для розвитку і навчання, під час якого їм необхідно оволодіти системою знань, умінь та навичок, правил поведінки, культурних і моральних цінностей у відповідності до потенційних можливостей функціонування як члена суспільства, що ґрунтується на створенні в навчально-виховному процесі фізичного доступу та спеціальних коригувальних методів, методичних, наочних і технічних засобів для повного чи часткового подолання специфічних труднощів засвоєння навчальної інформації дітьми з різними видами порушень [1, с. 19].

Внаслідок цього, враховуючи важливість формування нової філософії

державної політики щодо дітей із особливостями психофізичного розвитку; необхідність реалізації та поширення моделі інтегрованого та інклюзивного навчання дітей у загальноосвітніх навчальних закладах, починаючи з дошкільних; збереження єдиного освітнього простору, приведення системи освітньої роботи у відповідність до потреб дитини, сім'ї та змісту сучасних корекційно-освітніх послуг у системі спеціальної освіти; забезпечення безперешкодного доступу, належного освітнього середовища, програмно-методичного забезпечення у відповідності до потреб та можливостей дітей з особливими потребами для їхнього навчання в загальноосвітніх навчальних закладах вважаємо за необхідне дослідити шляхи відповідної підготовки педагогічних кадрів для роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку.

Система дефініцій щодо визначення осіб із порушеннями розвитку не є сталою, а ті терміни, що відносно недавно були широковживаними, нині вважаються некоректними і змінюються такими евфемізмами, як: «діти зі спеціальними потребами», «діти з особливими освітніми потребами», «неповносправні», «діти з особливостями фізичного чи розумового розвитку». Терміни «діти із порушеннями розвитку» та «діти із особливими потребами» досить часто вживаються у спеціальній літературі і використовуються для позначення дітей, у яких наявне відставання у психофізичному розвитку внаслідок порушення діяльності різних або декількох аналізаторів (зорового, слухового, рухового, мовленнєвого), а також внаслідок органічного ураження центральної нервової системи (ЦНС).

Найбільшу групу дітей із порушеннями розвитку складають особи із недоліками інтелекту. Досить великою і важко діагностованою є група дітей, у яких наявна затримка психічного розвитку (ЗПР). Найчастіше це відхилення від норми зараховують до «межової» форми дизонтогенезу. Потребують корекційного виховання і навчання також діти, у яких діагностовано порушення зору (сліпота, слабобачення, косоокість) та слуху (глухота, туговухість, пізня втрату слуху). Окремою категорією осіб із порушеннями розвитку є діти із хворобами опорно-рухового апарату (90 % із них мають діагноз ДЦП – дитячий церебральний параліч). Традиційно у дитячому садку та початковій школі перебуває значна кількість дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку, емоційними розладами різноманітної етіології.

З метою здійснення успішної освіти дітей, розвиток яких відрізняється від норми, необхідними є вчасно виконане діагностування відхилень, здійснення грамотного виховання і навчання, робота фахівців медичного, психологічного, педагогічного профілю із сім'єю, в якій народилася нездорова

дитина, високий рівень підготовки педагогічного персоналу, наявність глибоко продуманих освітньо-виховних програм, готовність суспільства в цілому до певних змін у парадигмі виховання і навчання. Враховуючи багатоаспектність проблеми, розглянемо її психологічні і педагогічні аспекти.

Вчені О. Стребелева, О. Венгер, О. Єкжанова, досліджуючи необхідність ефективної реалізації завдань корекційно-педагогічного процесу, підкреслюють її пряму залежність від рівня професійної підготовки педагогічних кадрів, що беруть участь у процесі виховання і навчання дітей із порушеннями розвитку. Педагогічні кадри повинні володіти методиками особистісно орієнтованої педагогіки, будувати корекційно-педагогічний процес з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини, структури порушення, спираючись на традиційні принципи і методи спеціальної психології і педагогіки, а також використовуючи сучасні педагогічні технології [5, с. 26].

М. Савчин, аналізуючи особливості вищої педагогічної освіти, підкреслює, що вона забезпечує поглиблене пізнання, оволодіння педагогічними технологіями і розвиток особистісного потенціалу майбутнього педагога. Її домінантою є освітньо-творче навчання студентів професійної діяльності: ознайомлення з передовим педагогічним досвідом, оволодіння інноваційними технологіями засвоєння знань, використання їх у власному професійному становленні; формування критичного мислення; вироблення вміння організувати дослідницькі пошуки й аналізувати педагогічно значущі проблеми [4, с. 325–326].

Найважливішою особистісною і професійною рисою вчителя, на думку психолога, є любов до дітей, бажання працювати і спілкуватися з ними, самовдосконалюватися, саморозвиватися, без чого неможлива ефективна педагогічна діяльність [4, с. 337]. Особливо важливим для нашого дослідження є те, що вчитель, за твердженням дослідниці, завжди діє як освіченіший, зрілий, відповідальний партнер учня [4, с. 338]. Таке партнерство є дійсно необхідним під час активної взаємодії із школярами, що мають порушення розвитку.

Необхідність особливих вимог до педагога, що працює із дітьми, яким складно вчитися, підкреслював В. Сухомлинський: «Мені було ясно: якщо вчити їх так само, як учать усіх дітей, вони неминуче залишаться недоуками, знедоленими, нещасними людьми, які все життя переживатимуть гірку думку: я ні на що не здатний. Їх треба постійно захищати, бо вони легко уразливі: сфера інтелектуального життя в дитячому віці тісно зливається із сферою моральною, і кожна невдача в навчанні сприймається як гірка прикрість (проте

тільки до того часу, поки серце не призвичаїться і не задерев'яніє, але тоді вже не може бути й мови про якийсь порятунок)» [7, с. 584]. Видатний педагог підкреслював, що виховання людини, яка відрізняється від інших неуспішністю у навчанні, «повинно бути в сто разів ніжнішим, чулішим, дбайливішим» [7, с. 590].

Дійсно, професійна діяльність педагога-дефектолога (Н. Назарова, Л. Аксьонова, Б. Архіпов, Л. Белякова) виходить за рамки традиційної діяльності вчителя. Вона передбачає здійснення додаткових психолого-педагогічних впливів на дитину, має соціально-педагогічне, реабілітаційне, консультативно-діагностичне, психотерапевтичне, корекційне спрямування, передбачаючи сприяння соціальній адаптації та інтеграції людини із порушеннями розвитку.

Погоджуючись із думкою російських вчених про те, що педагог-дефектолог – це людина із особливим складом душі, діяльна, ініціативна, енергійна, впевнена в успішному результаті своєї діяльності, доброзичлива і тактовна, гуманна, сповнена оптимістичного професіоналізму, наділена такими якостями, як доброта, відповідальність, толерантність, емпатія, енергійність, захопленість своєю роботою, повага і любов до своїх вихованців, ми також впевнені, що результати діяльності дефектологів можна порівняти із казкою, коли відступають прикροці і дитина може жити нормальним дитячим життям – грати і вчитися, спілкуватися з батьками і товаришувати з ровесниками, виступати на шкільній сцені, майструвати і малювати, готуватися бути потрібною своїй державі людиною [6].

Дослідженнями особливостей освіти, профілактики і корекції порушень розвитку означеної групи дітей займаються такі науки, як сурдопедагогіка, що вивчає питання виховання і навчання дітей із недоліками слуху; тифлопедагогіка – наука, що вивчає питання виховання і навчання дітей із порушеннями зору; олігофренопедагогіка, яка займається дослідженнями питання навчання і виховання розумововідсталих дітей; логопедія, що вивчає питання вивчення і виправлення проблем мовлення. Для забезпечення успішної педагогічної діяльності в системі освіти дітей із порушеннями розвитку зазвичай, вважається, що традиційної педагогічної підготовки недостатньо. Дефектологічні спеціальності (сурдопедагог, тифлопедагог, олігофренопедагог, логопед та інші) студенти отримують у вищих навчальних закладах нашої держави. Це дає їм можливість працювати із різними категоріями осіб із порушеннями розвитку. Майбутні фахівці під час навчання оволодівають знаннями в галузі медицини, психології та педагогіки. Після закінчення навчання молоді спеціалісти можуть працювати в медичних, шкільних, дошкільних і соціально-реабілітаційних закладах для осіб із порушеннями психофізичного розвитку.

Специфічною у професійній діяльності педагога, що працює із дітьми із порушеннями розвитку, є власне корекційна діяльність [5]. Її сутність полягає у виправленні чи послабленні вад психофізичного розвитку дитини під час процесу навчання та виховання, профілактиці ускладнень структури дефекту;

створенні умов для максимально можливого цілісного розвитку особистості дитини; формуванні дитячого колективу; навчанні батьків методам і прийомам організації ігрової, трудової, навчальної діяльності дитини. Система корекційної роботи будується на активному використанні збережених можливостей аномальної дитини, «пудів здоров'я, а не золотників хвороби» (за Л. Виготським).

І. Єременко [2, с. 83], аналізуючи особливості спеціальної дидактики, особливо наголошував на тому, що підготовка вчителя до уроку в класі, у якому навчаються діти із порушеннями в інтелектуальному розвитку, має специфічний характер. Хоч саме опанування незначної порції знань, що визначається на урок у допоміжній школі, і не забирає в учителя багато часу, проте розробка методики їх подачі – досить складна справа і потребує від учителя багато праці. Потрібні широкі й глибокі загальнопедагогічні й дефектологічні знання, великий досвід і певні творчі здібності для того, щоб досконало підготуватись до кожного уроку.

Н. Рябова [3, с. 33], створюючи модель готовності майбутнього педагога до діяльності щодо соціально-побутової орієнтації учнів із обмеженими можливостями здоров'я, вводить поняття готовності як інтегративного показника навченості майбутнього педагога; якості особистості, що проявляється через позитивне і свідоме ставлення до цієї діяльності і реалізується на основі системи знань і умінь, необхідних для її реалізації. До структури моделі ввійшли такі компоненти: особистісний (включає мотивацію, ціннісні і соціальні орієнтації, професійно-педагогічну спрямованість, можливість саморозвитку і рефлексії), когнітивний (включає метазнання, способи пізнання оточуючої дійсності, соціально-побутові і професійно-педагогічні знання), діяльнісний (включає соціально-побутові і професійно-педагогічні уміння і дії щодо їх реабілітації). В основному погоджуючись із висловленими думками, ми вважаємо, що, з урахуванням тенденцій сучасної освіти, перераховані компоненти готовності до діяльності із особами, що мають порушення розвитку, необхідно формувати в усіх майбутніх педагогів.

Під час навчання студенти мають одержати необхідну теоретичну підготовку з питань корекційної педагогіки і психології, яка пов'язана із розумінням психологічних особливостей дитини із порушеннями розвитку, комплексним вивченням дітей різних категорій і системним підходом до організації корекційно-педагогічного впливу. Майбутні педагогічні працівники – вчителі початкових класів, практичні психологи, соціальні педагоги – це саме ті фахівці, яким необхідно вміти своєчасно виявляти різні

види порушень у дітей, володіти методами і прийомами їхнього вивчення, засобами попередження, діагностики і корекції наявних у них відхилень.

У більшості студентів уже є певний досвід спілкування із людьми, що потребують особливої педагогічної та психологічної уваги, проте можна відмітити його спонтанність, негативний, поверховий характер. З метою глибшого ознайомлення із таким контингентом дітей у навчальний процес педагогічного закладу освіти необхідно широко впроваджувати лабораторні роботи, до змісту завдань із педагогічної практики включати дефектологічний складник. Вона може мати діагностичний, профілактичний, корекційний характер, мати завдання із соціально-педагогічного супроводу осіб із порушеннями розвитку.

Студенти мають також володіти історичними відомостями щодо ставлення суспільства в різні епохи до людей даної категорії, бути знайомими із системою закладів для дітей зі спеціальними освітніми потребами і принципами їх комплектування, знати зміст роботи ПМПК, розуміти складність розвитку дитини, яка довгий час перебуває в ізоляції від оточуючого світу, коли батьки, відчувши складність її дефекту, відчувають стрес, розгубленість і вчасно не звертаються до фахівців, втрачаючи сенситивні для розвитку особистості дитини періоди часу, глибоко розуміти психологічні особливості та прийоми роботи із такою дитиною.

Отже, у зв'язку із загальною тенденцією зростання інтересу до людини у цивілізованих країнах світу змінюється розуміння суті гуманістичного, людиноцентрованого підходу до досліджень проблеми інклюзії дитини із порушеннями розвитку у житті суспільства. Підготовка педагогів має бути ключовим фактором сприяння інклюзивній освіті. З цією метою бажано більш детально і глибше досліджувати питання дефектології, корекційної педагогіки і психології не тільки на факультетах спеціального спрямування, але і в інших педагогічних вищих навчальних закладах.

Наші подальші наукові розвідки передбачають дослідження підготовки студентів до роботи із батьками, що мають дітей із порушеннями розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Обухівська А. Г. Що треба знати практичному психологу (діти з порушеннями психофізичного розвитку) / А. Г. Обухівська // Корекційна педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 14–19.
2. Основи спеціальної дидактики / за ред. І. Г. Єременка. – 2-вид., переробл.

- К. : Рад. шк., 1986. – 200 с.
3. Рябова Н. В. Дидактическая система подготовки студента педагогического вуза к социально-бытовой ориентации учащегося с ограниченными возможностями здоровья : автореф. дисс. на соиск. уч. степ. докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Рябова Наталья Владимировна ; ГОУ ВПО «Мордовский государственный педагогический институт имени М. Е. Евсевьева». – Саранск, 2008. – 38 с.
 4. Савчин М. В. Педагогічна психологія : навч. посіб. / Савчин М. В. ; – К. : Академвидав, 2007. – 424 с. (Альма-матер).
 5. Специальная дошкольная педагогика / [Стребелева Е. А., Венгер А. Л., Екжанова Е. А. и др.] ; под ред. Е. А. Стребелевой. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 312 с.
 6. Специальная педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. И. Аксенова, Б. А. Архипов, Л. И. Беякова и др.; под ред. Н. М. Назаровой. – 2-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 400 с.
- Сухомлинський В. О. Вибрані твори. – В 5-ти т. – Т. 5. – Статті / В. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 584–590.